

Dijk zijn ze slechts een middel om een beter inzicht in de totale ideologische dimensies van realisme te krijgen. Naast de delen over het proza van voor en na 1910 is het proefschrift dientengevolge gevuld met vier hoofdstukken over de 'ideologische situatie' van de periode. Een scala aan thema's van allerhande non-fictie passeert de revue: van het (natuur)historisch denken uit de achttiende eeuw tot de generatieverschillen in de eerste feministische beweging. Van Dijk heeft in het bijzonder oog voor de consequenties die deze ideologieën hadden voor opvattingen over de vrouw, maar bestudeert ook de mate waarin de leer als onderdeel werd beschouwd van de maatschappelijke en levensbeschouwelijke kwesties die het realisme wilde verslaan. Bij deze hoofdstukken denkt de lezer onwillekeurig aan het voorwoord tot het proefschrift, waarin Van Dijk schrijft dat de oorspronkelijke onderzoeksopzet geëvolueerd is 'tot een niet voorzien eindproduct' en dat hij zijn studie 'nog lang met plezier' had kunnen voortzetten als hij daartoe de mogelijkheid had gehad. Van Dijk streeft als literatuurwetenschapper het nobele doel na wetenschap meer interdisciplinair te bedrijven. Door zijn brede probleemstelling — via analyse van het vrouwbeeld tot de ideologische context van het realisme komen — komt hij echter niet toe aan het op een correcte wijze beoefenen van cultuurgeschiedenis. Zijn betoog over de maatschappelijke kwesties uit de tijd baseert hij op analyses van een bestand aan non-fictie dat hij middels een vrij willekeurige selectie heeft samengesteld. Hij gebruikt te weinig secundaire literatuur over de periode om de thema's van non-fictie in een historiografisch kader te kunnen zetten.

Harold van Dijk heeft met het analyseren van de vrouw in het naturalistisch en realistisch proza prachtig werk geleverd. Hierin zit de waarde van *'In het liefdeleven ligt gansch het leven. Het beeld van de vrouw in het Nederlands realistisch proza, 1885-1930* — en niet in het betrekken van ideeëngeschiedenis bij het in kaart brengen van de actuele ideologieën van een literaire stroming. Wanneer hij zich had beperkt tot de studie van dat vrouwbeeld en de wijze waarop het zich verhiel tot de sociale positie van de vrouw, was hij in secundaire literatuur over Anna Fischer-Dückelmann misschien tegengekomen hoe omstreden ze was onder het ethisch-christelijke lezerspubliek dat deels de afnemer was van het realistische proza waar hij haar ideologische booschap in weerspiegelt ziet.

Marloes Schoonheim

J. L. M. Baartmans-van den Boogaart, *Uit en thuis in Brabant. Met de commissaris der koningin mr. Arthur E. J. baron van Voorst tot Voorst op werkbezoek 1894-1928* (Amsterdam: Boom, 2001, 271 blz., ISBN 90 5352 7419).

Op werkbezoek gaat een commissaris van de koningin tegenwoordig nog steeds, maar niet meer met een rijtuig en de harmonie staat ook niet meer klaar. Dat was in het begin van de twintigste eeuw, toen mr. A. E. J. baron van Voorst tot Voorst commissaris van de koningin in Noord-Brabant was, nog wel het geval. De burgemeester ontving de commissaris van de koningin meestal met een toespraak en vervolgens sprak de commissaris van de koningin met de burgemeester en wethouders over de toestand in de gemeente. Verder werden de boekhouding, de raadsnotulen, de archieven en de administratie van de burgerlijke stand gecontroleerd door de meereizende ambtenaar van de provincie. Vervolgens kregen burgers gelegenheid de commissaris van de koningin over allerlei zaken te spreken tijdens de zogenaamde audiëntie. Tenslotte was het bezoeken van een school of fabriek een normaal onderdeel van het programma.

Van Voorst (geb. 1858) stamde uit een katholiek adellijk geslacht. Hij studeerde rechten in Leiden en promoveerde in dezelfde stad. Voordat hij in 1894 commissaris van de koningin

werd, was hij lid van gedeputeerde staten van Gelderland en burgemeester van Huissen. Hij was tot aan zijn dood in 1928 commissaris van de koningin in Noord-Brabant. Mr. F. J. M. Houben (de huidige commissaris van de koningin van Noord-Brabant) stuitte bij het ordenen van de archieven van de commissaris van de koningin op zes banden met handgeschreven notities van de werkbezoeken die Van Voorst tussen 1895 en 1925 gemaakt had. Hoewel er van deze werkbezoeken officiële verslagen voor het ministerie van binnenlandse zaken gemaakt werden, had Van Voorst kennelijk behoefte aan het maken van persoonlijke aantekeningen over de besproken onderwerpen en over de persoonlijke verhoudingen binnen de gemeente. Waarschijnlijk gebruikte hij deze notities bij het voorbereiden van een volgend werkbezoek. In de periode 1895-1925 is van de meeste gemeenten zo'n zeven keer een verslag opgenomen (gemiddeld werd een gemeente een keer per vier jaar bezocht). Mevrouw Baartmans-van den Boogaart (voormalig gedeputeerde van cultuur) heeft, met de publicatie van dit boek, een deel van de notities voor een breed publiek toegankelijk gemaakt.

Baartmans heeft zeventien plaatsen geselecteerd uit de meer dan 180 gemeenten die Van Voorst heeft bezocht. De notities per plaats zijn door haar voorzien van een korte introductie en de notities zelf, daar waar het nodig is, van noten met uitleg. Bij de keuze van de gemeenten heeft ze zowel gelet op geografische diversiteit als op spreiding wat betreft de onderwerpen die in een gemeente aan bod kwamen. In het inleidende hoofdstuk bespreekt ze een aantal thema's (zoals onderwijs, religie, sociale omstandigheden, de lokale politiek) die regelmatig aan de orde kwamen bij de werkbezoeken. Ook zijn er in die inleiding paragrafen gewijd aan de manier waarop Van Voorst reisde, de ontvangsten en de wijze waarop het raadhuis of de gemeentesecretarie georganiseerd was. Het aardige is dat bij elk van deze onderwerpen ook informatie gebruikt wordt uit de aantekeningen over plaatsen die niet in het boek zijn opgenomen. Hierdoor krijgt de lezer toch een redelijk compleet beeld.

Opgemerkt moet worden dat de indeling van het boek overzichtelijker geweest zou zijn als de eerste twee paragrafen uit het inleidende hoofdstuk, die opmerkingen over de aard van de notities van Van Voorst en een toelichting op de keuze van de plaatsen bevatten, samen met de verantwoording over de tekstredactie en over de noten in een apart hoofdstuk opgenomen zouden zijn. Verder is het verwarrend dat de introducties per plaats van de hand van mevrouw Baartmans in hetzelfde bruine lettertype zijn gedrukt als de beginmotto's van elk nieuw onderwerp in het inleidende hoofdstuk. Deze laatste, hoewel niet tussen aanhalingstekens maar cursief gedrukt, zijn namelijk niet van de hand van Baartmans, maar van de hand van Van Voorst. Te vrezen valt dat hier een 'designer' van de lay-out zo creatief aan het werk is geweest, dat de argeloze lezer er niet meer uitkomt.

Tot slot kan nog opgemerkt worden dat er misschien meer structurele aandacht gegeven had kunnen worden aan de verschillen en overeenkomsten tussen de taak van een commissaris van de koningin toen en nu. Deze verschillen worden nu alleen even aangestipt in het voorwoord door de huidige commissaris van de koningin in Brabant en in het nawoord door de kleinzoon van Van Voorst; de huidige commissaris van de koningin in Limburg.

Bovenstaande opmerkingen nemen niet weg dat we dankzij de inspanningen van mevrouw Baartmans een geweldige inkijk krijgen in het lokale bestuur aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. In eerste instantie lijken de notities droge opsommingen, maar na verloop van tijd raak je geboeid door de plaatselijke perikelen, die zich als een vervolghet verhaal laten lezen. Sommige onderwerpen, zoals de gemeentelijk herindeling, lijken nauwelijks verouderd. De notities die Van Voorst stevast maakte over de moraliteit in een plaats afgemeten aan het aantal gedwongen huwelijken en onwettige kinderen, zijn minder van deze tijd. Heel aardig zijn de momenten waarop de persoon Van Voorst in de notities zichtbaar wordt. Zo schreef hij bij een bezoek aan een gemeente met gespannen verhoudingen: 'ik richtte

het woord nooit tot iemand in het bijzonder; ik sprak steeds in het algemeen, en keek dan de Heeren om beurten aan. Zoo kwam ik zonder incidenten tot aan de audiëntie.' (205)

B. C. Meijerman

U. B. Bakker, ed., met een inleiding van A. Galema, *Zuster, kom toch over. Belevissen van een emigrantenfamilie uit Friesland* (Winsum: U. B. Bakker, 1999, 496 blz, ISBN 90 9012854 9; tekst in het Nederlands en in het Engels).

In 1894 arriveerden Lieuwe en Tjitske de Jong met zeven kinderen in South Dakota. Zij hadden het Friese dorpje Hijlaard verlaten om een nieuw leven te beginnen in Amerika. Het verhaal kan verteld worden dankzij hun dochter Baaye, die achterbleef in Friesland. Zij bewaarde alle brieven die haar vanuit Amerika werden gestuurd. Hoewel ze de familie erg miste, is Baaye nooit geëmigreerd omdat haar man Gerrit dit niet wilde. De titel van het boek komt uit één van de vele brieven waarin de familie probeerde hen toch over te halen te komen.

Het boek is samengesteld door Ulbe Bakker, een nazaat van Baaye de Jong. Hij heeft in dit boek alle bewaard gebleven brieven in chronologische volgorde gepubliceerd. Er zijn 185 brieven, die geschreven werden tussen 1894 en 1933 door de ouders, broers en zussen van Baaye. Vanaf 1927 schreef ook Baaye's zoon Sybren, die zijn familie in Amerika ging opzoeken. Ulbe Bakker geeft aan dat hij de brieven vooral heeft gepubliceerd voor familieleden die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van hun voorouders. Het boek lijkt hiervoor echter te nauwgezet en prijzig uitgevoerd. Daarnaast noemt hij de bijdrage die A. Galema van de Rijksuniversiteit Groningen heeft geleverd bij de publicatie. Galema, die zelf gepromoveerd is op het onderwerp 'emigratie' heeft Bakker ervan overtuigd om de brieven te publiceren. Voorin het boek staat haar inleiding van tien bladzijden over 'Noord-Nederlanders die naar Amerika emigreerden in de negentiende eeuw.' Of mevrouw Galema de gegevens van de familie De Jong ook heeft gebruikt bij haar promotie-onderzoek, is niet duidelijk. Het lijkt mij onaannemelijk, aangezien zij in haar verhaal nooit iemand van de familie De Jong noemt. De inleiding geeft een algemeen idee van het verloop van de reis en eerste verblijf van veel immigranten. Daarom sluiten grote delen van de inleiding jammergenoeg niet goed aan op het verhaal van de familie De Jong.

Bakker en Galema suggereren dat de brieven van de familie De Jong nuttige historische bronnen zijn. De inhoud van de 185 brieven levert echter in mijn ogen weinig concrete informatie op voor onderzoek. In verreweg de meeste brieven zijn terugkerende onderwerpen vooral geboorte en sterfte van familieleden, de oogst in Amerika en bezoeken aan mensen die Baaye ook heeft gekend. Toch is *Zuster kom toch over* een zeer charmant en aardig boek. Lieuwe, Tjitske en hun dochters Renske en Lykeltje (zij schreven de meeste brieven) schreven openhartig en vol liefde. Meelezen over de schouders van anderen is een liefhebberij van velen en dit boek bevredigt die nieuwgierigheid. Na enkele brieven is de familie reeds bekend en wordt het steeds interessanter om te lezen hoe het hun verder verging. De foto's die zijn opgenomen in het boek, geven de mensen een gezicht. Tijdens het lezen heeft men regelmatig medelijden met de familieleden. Zij verloren kinderen en hadden het economisch zwaar. Dit had tot gevolg dat Lieuwe de Jong het geld dat hij van zijn dochter Baaye voor de overtocht had geleend, steeds niet kon afbetalen. Zaken als deze zijn de rode draad in de brieven en al lezende raakt men bij de familie betrokken.

Pas aan het eind van elke brief wordt de afzender genoemd. Dit kan soms pagina's duren, wat het boek nodeloos ingewikkeld maakt. Daarnaast zijn er verschillende jaargangen brieven ver-